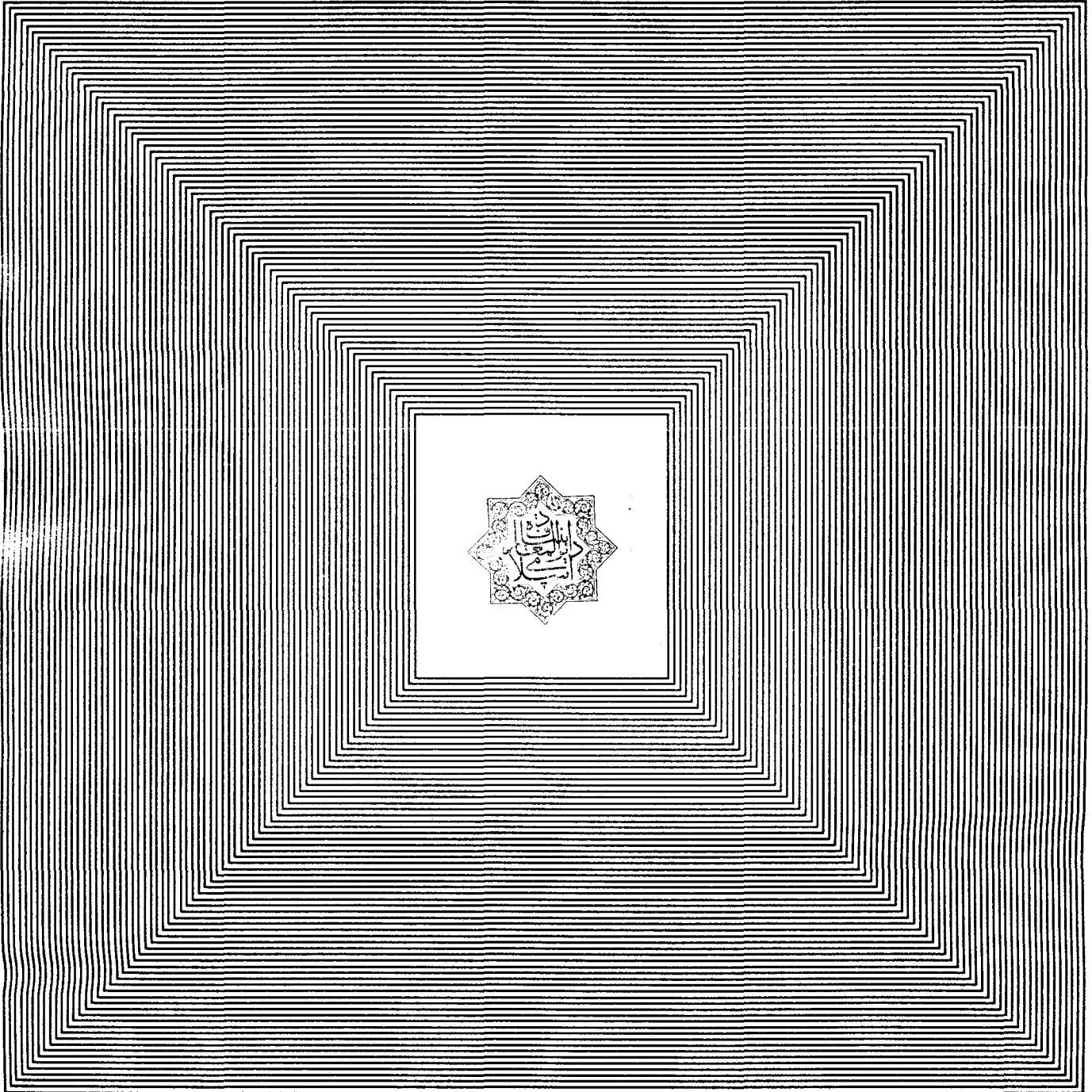

دفتر معرفت

دی ماه ۱۳۷۲ / سال دوم / شماره ۱۰

در عین الجالوت (در ۱۲۶۰م) بر مغولها پیروز شد و از این تاریخ است که پست امدادی در سلسله ممالیک نیز به سرعت جای خود را باز کرد. با این سیستم خبری - اطلاعاتی، اخبار از دمشق به قاهره در مدت چهار روز منتقل می‌شد. ایستگاهها بطور متوسط در هر ۲۵-۲۰ کیلومتری از هم قرار داشت و برای انتقال خبر از اسب، شتر، کبوتر و حتی علایم نوری و یا دود استفاده می‌شد.

این مطالب نشان می‌دهد که پیک‌های سلسله ممالیک و مغول مشابه بودند و تکنیک دولتی انتقال اخبار در طی پنجاه سال از آسیای مرکزی به خاورمیانه رفته است. این مسأله از آن لحاظ جالب است که در دستگاههای دولتی و دیوانسالاری، چگونگی انتقال اطلاعات (در نظام پستی) از حکومت‌های قبلی، بطور کامل اخذ می‌شده است. نظام اطلاعاتی چین به دنیای شرق منتقل گردید و اگر بخواهیم بر روی فرضیهٔ رنوار تکیه کنیم می‌توان احتمال داد که اروپای قرن ۱۴م از این نظام اطلاعاتی ملهم شده باشد.

در پایان، تذکر این مطلب ضروری است که نظام‌های پستی چینی، مغولی و ممالیک فقط اخبار و اطلاعات دولتی را منتقل می‌کرد و این اطلاعات عمدتاً جنبهٔ سیاسی، نظامی و یا مالیاتی داشته است.

ب: مهندس محمد باقری

مراودهٔ علمی بین چین و سرزمین‌های اسلامی در عهد مغول

با عرض سلام و خسته نباشید به همکاران و مهمانان عزیز که در این جلسه حضور دارند قبل از پرداختن به موضوع اصلی سخنانم که مراودهٔ علمی بین چین و سرزمین‌های اسلامی در عهد مغول است، حضور پژوهشگران و علاقه‌مندان به تاریخ علم را مغتنم می‌دانم که به نکته‌ای اشاره کنم. این روزها سال ۱۹۹۳ میلادی در حال پایان گرفتن است. درست پنجاه سال پیش یعنی در سال ۱۹۴۳ میلادی ماکس

کراوزه دانشمند جوان آلمانی در بمباران جنگ جهانی دوم در شهر هامبورگ کشته شد. این مرگ دلخراش و ناهنگام در سن ۲۵ سالگی، به او مهلت نداد تا متن "قانون مسعودی" بیرونی را که چند سال وقت صرف آن کرده بود به انتشار برساند. متن تصحیح شدهٔ او را مادرش در اختیار مؤسسهٔ دایرةالمعارف عثمانی در حیدرآباد هند گذاشت و آنها در انتشار این اثر که بین سالهای ۱۹۵۴ و ۱۹۵۶ انجام شد از کارماکس کراوزه بهره جستند. چون پنجاهمین سالگرد فقدان این پژوهشگر آلمانی در جایی ذکر نشده است مناسب دیدم که در این جمع یادی از او بشود که بزرگداشت عالم، بزرگداشت علم است و بهترین سپاسگزاری از کار این افراد، پی‌گیری راه آنان است. شبکه‌های پستی به صورت متناسب با میزان پیشرفت تکنولوژی و نوع وسایل حمل و نقل در همهٔ دوره‌های تاریخی و در نواحی مختلف جغرافیایی وجود داشته است. در ایران سوابق این امر از دورهٔ هخامنشی به بعد در دست است.

مغولها از اوایل قرن هفتم هجری در ایران حاکم شدند که بخشی از سرزمینهای وسیع تحت حکومت آنان به شمار می‌آمد. شبکهٔ پستی مغولها پیام خوانده می‌شد که اصطلاحهای یامچی و یامخانه نیز مربوط به آن است. عظاملک جوینی در تاریخ جهانگشا می‌نویسد که چنگیز شبکهٔ پیام را با الهام از شبکه‌های پستی ایران و چین پدید آورد. در دوره‌های بعدی هم تا ایجاد پست به صورت جدید واژهٔ چاپار به کار می‌رفت.

ویژگی مهم شبکهٔ پیام در عهد مغول افزایش چشمگیر سرعت آنهاست و این تحول با توجه به اینکه مغولها قومی چادرنشین بودند طبیعی است. مارکو پولو می‌گوید پیک‌های سریع مغول فاصلهٔ بین یامها را به جای ده روز در دو روز طی می‌کنند. گرچه این شبکه صرفاً برای امور حکومتی به کار می‌رفت، از آنجا که مغولها پس از آشنایی با تمدنهای ریشه دارو غنی ایران و

چین به ترویج علم پرداختند نقش شبکهٔ ارتباطی آنها در اقدامات بنیادی برای ترویج علم انکار ناپذیر است. حمایت هلاکو در تأسیس رصدخانهٔ مراغه که دانشمندانی از چین در آن حضور داشتند نمونه‌ای از اقدامهای علمی حکومت مغولان است.

قبل از هجوم مغولها به ایران، به دنبال پیروزی سپاه خلفای عباسی بر چینیان فن کاغذ سازی از چین به قلمرو اسلامی راه یافت. این تبادل علمی و فنی بین چین و ایران با پیروزی‌های مغولان ادامه یافت. مسائل اداری و کشور داری و مالیات که حکومت مغول با آن روبرو بود نیازمند گاهشماری منظم بود. تعیین اوقات نماز، تشخیص آغاز ماه نو قمری و تعیین جهت قبله نیز مستلزم آشنایی بیشتر با نجوم عملی و نظری بود. نجوم اسلامی که از دورهٔ چنگیز به چین راه یافته بود با برخورداری از میراث یونان به خصوص مجسطی بطلمیوس و پیشبردهای منجمان دورهٔ اسلامی منبع علمی پرباری برای بهره‌گیری اختر شناسان چینی بود. گاهشماری و نجوم اسلامی در چین با صفت هوی هوی (صورت چینی نام اویغور) خوانده شد زیرا نخست از طریق اویغورها که زودتر به اسلام گرویده بودند به آن سرزمین راه یافت. از بازماندگان چنگیز، قوبلای خان بر چین و هلاکو خان بر ایران حاکم شد. هلاکو که سلسلهٔ ایلخانان ایران را بنا نهاد به تدبیر خواجه نصیرالدین طوسی رصدخانهٔ مراغه را ساخت که دست کم یک تن چینی در ساخت و بهره‌برداری از آن مشارکت داشت.

پیوند قوبلای و هلاکو باعث شد که در دورهٔ حکومت یوان نجوم اسلامی در چین گسترش و نفوذ چشمگیری پیدا کند. قوبلای خان یک منجم مسلمان به نام جما الدین را که در منابع چینی چامالوتینگ خوانده شده به سرپرستی رصدخانهٔ اسلامی پکن گمارد. این شخص تقویم ده هزار

ساله‌ای تدوین کرد که مراد از آن تقویم دائمی یا الهام گرفته از دوره‌های ده هزار ساله گاهشماری ایران باستان بود. با سقوط حکومت مغولها در چین (نیمه قرن ۸ هجری) این تأثیر تداوم یافت. در دوره هشتاد ساله حکومت مینگ چندین کتاب نجومی از جمله سه زیج و یک کتاب احکام نجوم اسلامی به چینی ترجمه شد. کتاب اخیر مجمل الاصول فی احکام النجوم یا المدخل فی صناعة احکام النجوم نام دارد و به اختصار "مدخل" هم نامیده شده و در منتهای چینی این عنوان به صورت ماتاهولی آورده شده است. تأثیر نجوم و گاهشماری ایرانی و اسلامی در انتقال نام سیارات، روزهای هفته، ماههای تقویم قمری و ابزارهای نجومی نیز مشاهده می‌شود که ذکر نمونه‌های آن فرصت دیگری می‌طلبد.

از سوی دیگر می‌بینیم که در همین دوره عناصری از نجوم چینی به علوم دوره اسلامی راه یافته است. مثلاً در زیج ایلخانی که به وسیله خواجه نصیرالدین طوسی در مراغه به فارسی تهیه شده، اغلب معادل چینی اصطلاحهای نجوم و تقویم آورده شده است. همچنین دوره ۱۲ ساله‌ای که هر سال آن به نام یکی از جانوران خوانده می‌شود برگرفته از تقویم اوغوری است و هنوز تأثیر آن در تقویم ایرانی دیده می‌شود.

پ: مهندس حسن فقیه

پست (سیستم خبر رسانی) که در ابتدا تنها از جمله مراکز خدماتی به سلاطین بود، در اندازه‌ای از اهمیت بوده که در هر دستگاه حکومتی، نام ویژه‌ای را به خود اختصاص می‌داد. و "دیوان برید" که در عهد معاویه در میان مسلمین تأسیس شد، از آن جمله است. البته باید اشاره کرد که این ترکیب، از تشکیلات دیوانی شاهان ساسانی اقتباس شده است. درباره‌ی واژه برید به طور مختصر می‌توان گفت که بعضی از نویسندگان،

اصل آنرا "بریده دنب" یا "بریده دم" فارسی ذکر کرده‌اند که در زبان عربی به برید مبدل شده ولی برخی هم آنرا مشتق از veredus لاتینی و یا Beredus یونانی به معنی اسب چپاری دانسته‌اند.

بعد از تأسیس دیوان برید در عهد معاویه، این مرکز در زمان بنی عباس، دیلمه، سامانیان، غزنویان و سلجوقیان نیز کاملاً فعال بوده است، و از قرار معلوم در زمان خلفای عباسی دست کم ۹۳ منزل (مرکز برید یا رباط) وجود داشت. صاحب برید، بر متصدی دیوان مذکور اطلاق می‌شد و نزد سلطان وقت مقرب و معزز بود و در حکم چشم و گوش او. ماموران پست نیز اصحاب برید خوانده می‌شدند و فرائق (پروانه فارسی) به "نامه بر" گفته می‌شد. نایب برید هم نیابت صاحب برید را در مناطق دیگر برعهده داشت.

از زمان تسلط مغولها بر ایران، برید به یام (yam) به معنی ایستگاه، اسب چپاری و دستگاه خبررسانی تغییر نام یافت. که ترکیبهای یامچی و یامخانه نیز مشتق از آن بود. در زمان تیمور به ایستگاههای یام (= یا مخانه‌ها) اهمیت خاصی داده می‌شد و یا مخانه‌ها علاوه بر ارسال سریع نامه‌ها و احکام، وظیفه ارسال اطلاعات محرمانه را هم عهده‌دار بودند.

اهمیت اطلاع رسانی در عهد مغول موجب شد تا مناطق مختلف تحت نفوذ آنان که ایستگاههای پستی (موسوم به یام) در آنها قرار داشت، با گذشت سالها هنوز به نام همان مراکز پست نامیده شود. از جمله آنها؛ قریه یام در نیشابور و قوچان و تپه‌ای موسوم به یام تپه در نزدیکی قوچان و ایستگاه یام در راه تبریز به جلفا و دهی به همین نام در مرند را می‌توان ذکر کرد. همچنین قریه یامچی از توابع مرند و زنجان و دهی از دهستانهای تابعه هزار پی آمل به همان نام و ده یامچی در اردبیل.

دیوان برید تا عصر صفوی همچنان دایر بود

و بعد از آن به چابهار تغییر نام داد. در خاتمه باید اشاره کرد که واژه برید در ابتدا براستر، سوار و ایستگاهها (یا منازل) اطلاق می‌شد و پس از آن بود که به عنوان مقیاسی برای سنجش مسافت به کار رفت که مسافتی معادل ۴ فرسخ (تقریباً ۲۱ کیلومتر) را شامل می‌شد. مقدار آن در جاهای مختلف متفاوت بود. برای مثال مقدسی مقدار آن را در عراق ۴ فرسخ (= ۲۱ کیلومتر) و در شام و خراسان ۲ فرسخ (در حدود ۱۰/۵ کیلومتر) دانسته است.

قرارداد همکاری علمی بین بنیاد دایرةالمعارف اسلامی و مرکز ملی پژوهشهای علمی فرانسه (CNRS)

در آبانماه گذشته مدیر عامل بنیاد به اتفاق آقای دکتر جواد طباطبایی از طرف مرکز ملی پژوهشهای علمی فرانسه (CNRS) به پاریس دعوت شدند و قرارداد همکاری علمی بین بنیاد و آن مرکز را رسماً امضا کردند. هدف از این توافق نامه نشر و گسترش آگاهیها درباره تمدن ایران اسلامی در تمامی جنبه‌ها و مقاطع تاریخی است. این همکاری به صورت برنامه ریزیهای پژوهشی مشترک، تبادل پژوهشگر، مبادله اطلاعات علمی، انتشار کتب و تشکیل گروه علمی صورت می‌گیرد. طبق توافق نامه، هر سال قبل از تابستان نحوه و میزان مشارکت هر یک از طرفین، چگونگی مبادله، پذیرش پژوهشگران، برنامه ریزی و زمان بندی فعالیتهای پژوهشی تسریع می‌شود.

با نشریه خود همکاری کنید.

منتظر آثار و مطالب شما هستیم.